

Prof. zw. dr hab. Joachim Śliwa
Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego
Profesor emerytowany
ul. Radzikowskiego 69A/10
31-315 Kraków
j.sliwa@uj.edu.pl

O C E N A
DOROBKU NAUKOWEGO, ROZPRAWY HABILITACYJNEJ I AKTYWNOŚCI
NAUKOWEJ DR ELENY KLENINY W ZWIĄZKU ZE WSZCZĘCIEM
POSTĘPOWANIA HABILITACYJNEGO

Dr Elena Klenina od kilku lat związana jest zawodowo z Uniwersytetem Adama Mickiewicza w Poznaniu, początkowo w ramach współpracy terenowej z poznańskimi kolegami na obszarze Narodowego Rezerwatu „Chersones Taurydski” w Sewastopolu (Ukraina) oraz w ramach badań prowadzonych przez specjalistów poznańskich także na terenie Bułgarii (Ekspedycja „Novae”). Poczynając jednak od października 2016 roku dr Klenina zatrudniona została w Instytucie Historii Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Międzynarodowej Interdyscyplinarnej Ekspedycji Archeologicznej „Novae” początkowo jako specjalista naukowo-techniczny. Już jednak w roku następnym powierzono jej kierownictwo tej ekipy i dwie następne kampanie wykopaliskowe w Novae (2017, 2018) odbyły się już pod jej zwierzchnictwem.

Dr Elena Klenina jest cenionym specjalistą-archeologiem, badaczem antycznej cywilizacji północnych wybrzeży Morza Czarnego oraz rzymskiej prowincji *Moesia Inferior*. Jej dorobek koncentruje się głównie wokół zagadnień historii gospodarczej tych obszarów w okresie rzymskim i wczesnobizantyjskim. Jest też wybitnym praktykiem terenowym, dobrym znawcą sztuki i kultury materialnej tych obszarów (w tym wyrobów ceramicznych). Już jej

najwcześniejsze zainteresowania łączą się ze studiami nad tą kategorią materiału archeologicznego, magisterium uzyskała bowiem w roku 1994 na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Państwowego w Symferopolu na podstawie pracy dotyczącej klasyfikacji ceramiki II-III wieku z badań wykopaliskowych w Chersoniezie Taurydzkim (opiekunem naukowym był prof. G.M. Burow). Doktorat nauk humanistycznych w zakresie archeologii uzyskała habilitantka w roku 2005 na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu na podstawie pracy pt. *Stołowa i kuchenna ceramika III-VI wieku z Novae (Północna Bułgaria)*; promotorem był prof. dr Tadeusz Makiewicz. Rozprawa ta wkrótce ukazała się drukiem pt. *Stołowa i kuchonna keramika III-VI wiekow iz Now (Sewiernaja Bułgaria)* w ramach serii wydawniczej „Novae. Studies and Materials”, t. II, Poznań – Sewastopol 2006, ss. 214. Tym wzorowo przygotowanym studium poświęconym wyrobom ceramicznym z Novae, autorka dostarczyła specjalistom-ceramologom niezwykle ważnego kompendium i typologicznego przewodnika. Niezależnie od jego znaczenia praktycznego, opracowanie to stanowi podstawę szerszych studiów porównawczych, dotyczących m.in. sytuacji gospodarczej miasta, jego kontaktów i więzi handlowych, produkcji towarowej i rzemieślniczej, a także ogólnej sytuacji ekonomicznej.

W latach 1989-2016 dr Klenina jako pracownik naukowy związana była bezpośrednio z Narodowym Rezerwatem „Chersones Taurydzki” w Sewastopolu (Ukraina), pełniąc m.in. kolejno odpowiedzialne funkcje zastępcy dyrektora do spraw naukowo-organizacyjnych, następnie kierownika Działu Badań Naukowych. W okresie obejmującym lata 1990-1995 prowadziła samodzielne wykopaliska na terenie *chory* Chersonesu Taurydzkiego. W latach 2007-2012 prowadziła równoległe działalność naukowo-dydaktyczną jako docent w Państwowym Uniwersytecie Nauk Społecznych i Ekonomicznych, Oddział w Sewastopolu. Poczynając od roku 1997 dr Klenina jako stały członek uczestniczy w pracach Międzynarodowej Interdyscyplinarnej Ekspedycji Archeologicznej „Novae” Uniwersytetu Adama Mickiewicza, pracującej na terenie obozu legionowego i rzymskiego miasta Novae we współpracy z Instytutem Archeologii Bułgarskiej Akademii Nauk. W roku 2017 dr Klenina decyzją władz Uniwersytetu Adama Mickiewicza mianowana została kierownikiem wyżej wymienionej Ekspedycji.

Ocena dotychczasowego dorobku naukowego

W okresie po uzyskaniu doktoratu (2005), niezależnie od publikacji zgłoszonej jako podstawa postępowania habilitacyjnego, dr Klenina ogłosiła drukiem 18 samodzielnych opracowań (zob. Załącznik nr 4:II, poz. 4-22) oraz jako współautor (we współpracy z dr. Andrzejem B. Biernackim) - 20 dalszych publikacji (zob. Załącznik nr 4:II, poz. 1-3 oraz 34-51). Są to nie tylko raporty z badań wykopaliskowych, lecz także rozdziały w monografiach zbiorowych. W skład dorobku habilitantki zaliczyć należy także niepublikowaną dokumentację prac

wykopaliskowych prowadzonych samodzielnie oraz we współpracy z innymi badaczami. Materiały te przechowywane są w zbiorach archiwalnych Narodowego Rezerwatu „Chersones Taurydski” oraz w archiwum Narodowej Akademii Nauk Ukrainy (zob. Załącznik nr 4:C, poz. 67-86).

Dr Klenina uczestniczyła w realizacji dwóch projektów badawczych jako kierownik i główny wykonawca ze strony partnera ukraińskiego (Narodowy Rezerwat „Chersones Taurydski”) finansowanych przez Narodowy Program Rozwoju Humanistyki, poświęconych architekturze wczesnobizantyjskich budowli sakralnych Chersonesu Taurydzkiego (1999-2002) oraz zagadnieniom identyfikacji i zabudowy agory – centrum antycznego Chersonesu Taurydzkiego (2012-2015). Brała również udział w realizacji dwóch innych projektów badawczych, związanych z pracami prowadzonymi przez specjalistów z Uniwersytetu Adama Mickiewicza na terenie Bułgarii, finansowanych przez Komitet Badań Naukowych Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego: „Biskupstwo w Novae (*Moesia Secunda*) w VI wieku: historia, architektura, życie codzienne” (2003-2006) oraz „Wielka łaźnia legionowa w Novae (*Moesia Inferior*) II-IV w. Architektura, infrastruktura, styl życia” (2008-2011). Ponadto w roku 2012 dr Klenina kierowała ukraińskim projektem naukowo-konserwatorskim, realizowanym w Sewastopolu we współpracy ze specjalistami z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Poczynając od roku 2014 już przez trzy sezony badawcze dr Klenina uczestniczyła w badaniach wykopaliskowych w Bjala (Bułgaria).

Kontakty i udział w międzynarodowym życiu naukowym odgrywają w działalności habilitantki istotną rolę. W okresie obejmującym lata 2005-2019 (tzn. od uzyskania doktoratu do chwili obecnej) dr Klenina wzięła czynny udział w 29 konferencjach naukowych, wygłaszając referaty ewentualnie komunikaty (zob. Załącznik nr 4:I, poz. 1-29), obecnie już opublikowane lub złożone do druku. Te międzynarodowe spotkania naukowe związane ze specjalnością i badaniami prowadzonymi przez habilitantkę organizowane były przez instytucje naukowe takich krajów jak Ukraina, Polska, Grecja, Bułgaria, Hiszpania, Włochy, Turcja, Francja, Cypr, Albania czy Austria. Ponadto dr Klenina sama była organizatorem co najmniej dwóch konferencji międzynarodowych w Sewastopolu (2005, 2012).

W roku 2011 habilitantka odbyła sześciomiesięczny staż podoktorski w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu; ma też za sobą krótsze pobyty stażowe związane z realizacją własnych projektów w Salonikach (2012) oraz w Sofii (2014). Istotne są nadal jej kontakty naukowe z Instytutem Archeologii Ukraińskiej Akademii Nauk (Kijów), Instytutem Archeologii Bułgarskiej Akademii Nauk (Sofia) oraz Niemieckim Instytutem Archeologicznym (Berlin). Dzięki swym kontaktom i udziałowi w licznych projektach badawczych już w roku 2002 dr Klenina została członkiem międzynarodowej organizacji „Rei Cretariae Romanae Fautores”, grupującej wyspecjalizowanych badaczy rzymskiej ceramiki z obszaru całego Imperium Romanum. Natomiast w roku 2008 uzyskała członkostwo Międzynarodowej Rady Muzeów ICOM.

Wspomnieć należy również o sporym doświadczeniu edytorskim habilitantki. W okresie obejmującym lata 2005-2014 wchodziła w skład komitetu redakcyjnego czasopisma naukowego „Chersonesskij Sbornik”; wówczas pod jej redakcją ukazał się tom XV, 2006 oraz w tym samym roku jako oddzielny tom - „Suplement” Nr I. W ostatnich latach pod redakcją i współredakcją dr Kleniny ukazały się dwa tomy poznańskiej serii „Novae. Studies and Materials”: t. V (2016) oraz t. VI (2018).

Ocena osiągnięcia naukowego/rozprawy habilitacyjnej

**pt. *Chersonesus Taurica in the Principate. Some Aspects of Economic History According to Archaeological Data*, Instytut Historii Uniwersytetu Adama Mickiewicza,
Poznań 2018, ss. 456**

Jako badaczka od wielu lat intensywnie zaangażowana w studia nad antycznymi dziejami północnych wybrzeży Morza Czarnego, w tym przypadku szczególnie Chersonesu Taurydzkiego, postanowiła dr Elena Klenina poświęcić temu ośrodkowi szczególną uwagę. Jej pionierski zamiar przedstawiony w omawianej rozprawie, polegał na pełnym, wszechstronnym ujęciu problematyki gospodarczej miasta w okresie pryncypatu (27 p.n.e. – 284 n.e.), a więc na przestrzeni trzech wieków pewnej samodzielności tego ośrodka, kontynuującego nieprzerwanie tradycje greckiej *polis*. Swe rozważania autorka oparła głównie na bogatych materiałach archeologicznych, stanowiących wyniki poszukiwań, których początki sięgają pierwszych dekad XIX wieku. Nie trzeba podkreślać, iż rezultaty nowszych badań terenowych związane są już bezpośrednio z aktywnym w nich udziałem dr Kleniny. Nie ulega też wątpliwości, iż opublikowanie omawianej rozprawy w języku angielskim otwiera autorce drogę do udziału w dyskusjach i wymianie poglądów z szerszym niż do tej pory kręgiem specjalistów.

Układ pracy ma klasyczny, przejrzysty charakter. We wstępnej niejako części opracowania autorka omówiła kolejno stan badań nad historią gospodarczą Chersonesu i jego *chory* w czasach rzymskich (Rozdział 1, s. 17-32) oraz następnie w niezbędnym zarysie dzieje polityczne tego ośrodka w tej samej epoce (Rozdział 2, s. 33-49). W dalszej kolejności omówiono warunki geograficzno-przyrodnicze, od których uzależnione były warunki bytowe mieszkańców i rozwój ekonomiczny Chersonesu (Rozdział 3, s. 51-64). Następne partie opracowania poświęcone są już bezpośrednio potencjałowi gospodarczemu Chersonesu, poczynając od omówienia jego rozwoju przestrzennego, systemu obronnego oraz bardziej szczegółowo miejskiej infrastruktury wraz z budownictwem mieszkalnym i obiektami wspólnej użyteczności: m.in. sanktuariów i świątyń, term, teatru, *horreum* (Rozdział 4, s. 65-188). W czasach rzymskich duże było nadal znaczenie rolnictwa w systemie ekonomicznym Chersonesu, choć nastąpił wówczas znaczny spadek uprawy winorośli i doszło do dalszych zmian strukturalnych (Rozdział 5, s. 189-268). W przypadku Chersonesu dobrze czytelny jest

system podziału użytków rolnych, tworzących zaplecze gospodarcze miasta, jeszcze w okresie hellenistycznym stanowiąc o jego pomyślności. Korzystając również z ustaleń swoich poprzedników, autorka ustaliła podstawowe cechy typowych farm, ich arealy oraz ilość pracowników niezbędnych do ich obsługi. W ten sposób wkroczyła także na obszar ustaleń demograficznych, nawiązując do wcześniejszych studiów W. D. Bławatskiego (1953) i W.I. Kadiejewa (1970), których ustalenia uważa za zbyt wysokie. Zgodnie z oceną dr Kleniny miasto zamieszkiwało około tysiąca rodzin, z których każda liczyć mogła 7-8 osób, a więc w sumie można w przybliżeniu przyjmować, iż miasto liczyło wówczas nieco ponad 8 tysięcy mieszkańców (s. 232). Kolejny rozdział poświęcony jest wytwórczości rzemieślniczej mieszkańców oraz produkcji materiałów budowlanych, amfor do transportu lokalnych produktów, także ceramiki użytkowej (Rozdział 6, s. 269-339). W tym rozdziale umieściła autorka również swe rozważania dotyczące udziału rybołówstwa i przetwórstwa ryb (solenie, produkcja sosów rybnych) w produkcji przeznaczanej na rynki zewnętrzne. W tym kontekście istotne jest też pozyskiwanie odpowiedniej ilości soli i zorganizowanie wystarczających jej dostaw. Wreszcie w ostatniej części opracowania (Rozdział 7, s. 341-421) autorka omawia kontakty handlowe Chersonesu, zarówno lokalne, jak i dalekosiężne. Oczywiście podstawę ustaleń stanowią m.in. takie dokumenty archeologiczne jak amfory i ich fragmenty oraz inne wyroby ceramiczne, pochodzące z innych ośrodków w basenie Morza Czarnego, a także z rejonu Morza Egejskiego i zachodnich wybrzeży Azji Mniejszej.

Każdy z wyszczególnionych powyżej elementów rozprawy poparty jest odpowiednią dokumentacją w postaci planów i rekonstrukcji architektonicznych, zestawień obejmujących charakterystyczne wyroby, dokładne opisy poszczególnych typów amfor czy innych rodzajów ceramiki, analizę zabytków epigraficznych i numizmatycznych. Oprócz typowych wyników badań archeologicznych autorka wykorzystowała przykładowo także rezultaty badań petrograficznych w badaniach nad ustalaniem składu gliny i temperatury wypału licznych odmian ceramiki, co pozwoliło uściślić charakterystykę wielu kategorii omawianych znalezisk. Omawiane studium zamyka obszerny wykaz wykorzystanych materiałów: źródeł pisanych, dokumentów archiwalnych oraz publikacji (s. 427-456).

Szczegółowe ustalenia dr Kleniny wskazują wyraźnie, jak była rola oraz pozycja Chersonesu w prowincjonalnej gospodarce rzymskiego imperium. W okresie hellenistycznym pomyślność gospodarcza Chersonesu Taurydzkiego opierała się na wykorzystaniu obszarów rolniczych, znajdujących się we władaniu miasta. Natomiast w okresie pryncypatu, jak słusznie stwierdza autorka „stabilizacja i dobrobyt gospodarczy Chersonesu zależne były od rozwoju jego sfery przemysłowej i handlowej. Na przełomie er zagrożenie militarne ze strony Scytów, ich ataki na terytoria wiejskie, spowodowały bowiem znaczne pogorszenie sytuacji ekonomicznej miasta. Jednak ogólne ożywienie gospodarcze, czytelne wówczas na obszarze cesarstwa rzymskiego ułatwiło również i tutaj przestawienie gospodarki z lokalnej produkcji towarowej na bardziej efektywny handel tranzytowy, czemu sprzyjało także korzystne położenie geograficzne miasta”.

Sumując, uważam iż publikacja przedstawiona przez dr Elenę Kleninę jako *osiągnięcie naukowe* w postępowaniu habilitacyjnym, jest opracowaniem dojrzałym, wykonanym z zastosowaniem odpowiednich metod badawczych, wnoszącym do reprezentowanej dyscypliny nowe ustalenia i stanowiącym zarazem punkt wyjścia do poważnych dyskusji naukowych i tworzenia dalszych syntez o szerszym zasięgu terytorialnym.

Działalność dydaktyczna i popularyzacja

Dr Elena Klenina ma bez wątpienia także spore doświadczenie dydaktyczne, gdyż w latach 2007-2012 podjęła również zatrudnienie jako pracownik naukowo-dydaktyczny (docent) w Saratowskim Uniwersytecie Nauk Społeczno-Ekonomicznych, Oddział w Sewastopolu. Prowadziła w tym okresie m.in. dla studentów I i III roku wykłady dotyczące historii Krymu oraz z zakresu historii cywilizacji. W latach 2014-2015 prowadziła również zajęcia dydaktyczne dla studentów w Instytucie Historii Uniwersytetu Adama Mickiewicza. W kręgu działalności dydaktycznej mieści się także opieka naukowa nad ukraińskimi i polskimi studentami archeologii, historii, sztuk pięknych, architektury, sprawowana przez dr Kleninę w trakcie terenowych praktyk wykopaliskowych. W ramach doskonalenia kadr muzealnych dr Klenina odbyła szkolenie, realizowane za pośrednictwem holenderskiego programu „Matra/Muzea Ukrainy” (2006); uczestniczyła też w szkoleniu „Innowacja w edukacji” (2011) zorganizowanym przez Uniwersytet Społeczno-Ekonomiczny w Saratowie (Federacja Rosyjska).

Jako wieloletni pracownik Narodowego Rezerwatu „Chersones Taurydzki”, a więc instytucji również o charakterze muzealnym, dr Klenina zetknęła się bezpośrednio z problematyką popularyzacji osiągnięć naukowych własnej instytucji, zarówno poprzez organizowanie wystaw, spotkań upowszechniających wyniki badań i redagowanie odpowiednich publikacji. Do jej ważniejszych osiągnięć w tym zakresie należy współudział (wraz z dr. Andrzejem B. Biernackim z Uniwersytetu Adama Mickiewicza) w przygotowaniu specjalnego przewodnika archeologicznego po Chersonesie Taurydzkim. Został on opublikowany dzięki wsparciu finansowemu polskiego konsulatu w Odessie: w polskiej wersji językowej (Sewastopol 2009), rosyjskiej (Sewastopol 2012) oraz w wersji poszerzonej polsko-angielskiej (Sewastopol 2013). Przewodnik ten odgrywa nadal istotną rolę jako podstawowe i kompetentne źródło informacji dla turystów zwiedzających chersoneski rezerwat. Ciekawą innowacją stanowi też zredagowanie odpowiedniej wersji przewodnika z myślą o uczniach jako najmłodszej kategorii zwiedzających (wydana została drukiem w roku 2014). W tej kategorii upowszechniania wiedzy i osiągnięć badawczych dotyczących antycznych dziejów Półwyspu Krymskiego mieści się także udział dr Kleniny w przygotowaniu katalogu i fragmentu wystawy poświęconej kolonizacji greckiej (Saloniki 2014); dr Klenina odpowiedzialna była za prezentację zabytków pochodzących z Chersonesu Taurydzkiego.

Konkluzja

Zgodnie z moim przekonaniem, zarówno dotychczasowy dorobek naukowy jak i pozostałe dokonania dr Eleny Kleniny dowodzą jej odpowiednich kompetencji, a także niezbędnej samodzielności badawczej. Wyraźnie chciałbym podkreślić, iż osiągnięcia badawcze przedstawione przez habilitantkę (*Chersonesus Taurica in the Principate. Some Aspects of Economic History According to Archaeological Data*, Poznań 2018), jak również całokształt jej dorobku oceniam bardzo wysoko, uznając tym samym za właściwy do uzyskania stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie *nauk humanistycznych*, w dyscyplinie *archeologia*, zgodnie z kryteriami wskazanymi w Ustawie z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (z późniejszymi zmianami z 23 czerwca 2016, Dziennik Ustaw 2016, poz. 882 i 1311) oraz w Rozporządzeniu z 26 września 2016 w sprawie kryteriów oceny osiągnięć osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora habilitowanego (Dziennik Ustaw 2016, poz. 1586). Z pełnym przekonaniem wnioskuję o dopuszczenie kandydatki do dalszych etapów postępowania habilitacyjnego.

Prof. Joachim Śliwa

Viola Dedamus

DZIEKAN
Wydziału Archeologii

prof. dr hab. Andrzej Michałowski

17 XII 19

Kraków, 16 grudnia 2019